

118DE JAARGANG - 2017 | 1 (JANUARI - APRIL)

volks- kunde

TIJDSCHRIFT OVER
DE CULTUUR VAN HET
DAGELIJKS LEVEN

Wim
Lambertus
1943 1991
Herman
1946-1991
Eddy
1945-1991
Rob
Riks
23 4 56
19 8 93
Bob
1946-1991
Jean
1946-1991
Rijk
23-92
Hans
Esser
1958 1995
Franz
1946-1991
Victor
Ten Hage
Peter
Schmitt
20 1 31
18 2 20
Wants
Jesus
is hier
Nic
Maarten
David
Jens
3 4 5 6 7
8 9 10 11
12 13 14 15
16 17 18 19
20 21 22 23
24 25 26 27
28 29 30 31
32 33 34 35
36 37 38 39
40 41 42 43
44 45 46 47
48 49 50 51
52 53 54 55
56 57 58 59
60 61 62 63
64 65 66 67
68 69 70 71
72 73 74 75
76 77 78 79
80 81 82 83
84 85 86 87
88 89 90 91
92 93 94 95
96 97 98 99
100 101 102 103
104 105 106 107
108 109 110 111
112 113 114 115
116 117 118 119
120 121 122 123
124 125 126 127
128 129 130 131
132 133 134 135
136 137 138 139
140 141 142 143
144 145 146 147
148 149 150 151
152 153 154 155
156 157 158 159
160 161 162 163
164 165 166 167
168 169 170 171
172 173 174 175
176 177 178 179
180 181 182 183
184 185 186 187
188 189 190 191
192 193 194 195
196 197 198 199
200 201 202 203
204 205 206 207
208 209 210 211
212 213 214 215
216 217 218 219
220 221 222 223
224 225 226 227
228 229 230 231
232 233 234 235
236 237 238 239
240 241 242 243
244 245 246 247
248 249 250 251
252 253 254 255
256 257 258 259
260 261 262 263
264 265 266 267
268 269 270 271
272 273 274 275
276 277 278 279
280 281 282 283
284 285 286 287
288 289 290 291
292 293 294 295
296 297 298 299
300 301 302 303
304 305 306 307
308 309 310 311
312 313 314 315
316 317 318 319
320 321 322 323
324 325 326 327
328 329 330 331
332 333 334 335
336 337 338 339
340 341 342 343
344 345 346 347
348 349 350 351
352 353 354 355
356 357 358 359
360 361 362 363
364 365 366 367
368 369 370 371
372 373 374 375
376 377 378 379
380 381 382 383
384 385 386 387
388 389 390 391
392 393 394 395
396 397 398 399
400 401 402 403
404 405 406 407
408 409 410 411
412 413 414 415
416 417 418 419
420 421 422 423
424 425 426 427
428 429 430 431
432 433 434 435
436 437 438 439
440 441 442 443
444 445 446 447
448 449 450 451
452 453 454 455
456 457 458 459
460 461 462 463
464 465 466 467
468 469 470 471
472 473 474 475
476 477 478 479
480 481 482 483
484 485 486 487
488 489 490 491
492 493 494 495
496 497 498 499
500 501 502 503
504 505 506 507
508 509 510 511
512 513 514 515
516 517 518 519
520 521 522 523
524 525 526 527
528 529 530 531
532 533 534 535
536 537 538 539
540 541 542 543
544 545 546 547
548 549 550 551
552 553 554 555
556 557 558 559
560 561 562 563
564 565 566 567
568 569 570 571
572 573 574 575
576 577 578 579
580 581 582 583
584 585 586 587
588 589 590 591
592 593 594 595
596 597 598 599
600 601 602 603
604 605 606 607
608 609 610 611
612 613 614 615
616 617 618 619
620 621 622 623
624 625 626 627
628 629 630 631
632 633 634 635
636 637 638 639
640 641 642 643
644 645 646 647
648 649 650 651
652 653 654 655
656 657 658 659
660 661 662 663
664 665 666 667
668 669 670 671
672 673 674 675
676 677 678 679
680 681 682 683
684 685 686 687
688 689 690 691
692 693 694 695
696 697 698 699
700 701 702 703
704 705 706 707
708 709 710 711
712 713 714 715
716 717 718 719
720 721 722 723
724 725 726 727
728 729 730 731
732 733 734 735
736 737 738 739
740 741 742 743
744 745 746 747
748 749 750 751
752 753 754 755
756 757 758 759
760 761 762 763
764 765 766 767
768 769 770 771
772 773 774 775
776 777 778 779
780 781 782 783
784 785 786 787
788 789 790 791
792 793 794 795
796 797 798 799
800 801 802 803
804 805 806 807
808 809 810 811
812 813 814 815
816 817 818 819
820 821 822 823
824 825 826 827
828 829 830 831
832 833 834 835
836 837 838 839
840 841 842 843
844 845 846 847
848 849 850 851
852 853 854 855
856 857 858 859
860 861 862 863
864 865 866 867
868 869 870 871
872 873 874 875
876 877 878 879
880 881 882 883
884 885 886 887
888 889 890 891
892 893 894 895
896 897 898 899
900 901 902 903
904 905 906 907
908 909 910 911
912 913 914 915
916 917 918 919
920 921 922 923
924 925 926 927
928 929 930 931
932 933 934 935
936 937 938 939
940 941 942 943
944 945 946 947
948 949 950 951
952 953 954 955
956 957 958 959
960 961 962 963
964 965 966 967
968 969 970 971
972 973 974 975
976 977 978 979
980 981 982 983
984 985 986 987
988 989 990 991
992 993 994 995
996 997 998 999
1000 1001 1002 1003
1004 1005 1006 1007
1008 1009 1010 1011
1012 1013 1014 1015
1016 1017 1018 1019
1020 1021 1022 1023
1024 1025 1026 1027
1028 1029 1030 1031
1032 1033 1034 1035
1036 1037 1038 1039
1040 1041 1042 1043
1044 1045 1046 1047
1048 1049 1050 1051
1052 1053 1054 1055
1056 1057 1058 1059
1060 1061 1062 1063
1064 1065 1066 1067
1068 1069 1070 1071
1072 1073 1074 1075
1076 1077 1078 1079
1080 1081 1082 1083
1084 1085 1086 1087
1088 1089 1090 1091
1092 1093 1094 1095
1096 1097 1098 1099
1100 1101 1102 1103
1104 1105 1106 1107
1108 1109 1110 1111
1112 1113 1114 1115
1116 1117 1118 1119
1120 1121 1122 1123
1124 1125 1126 1127
1128 1129 1130 1131
1132 1133 1134 1135
1136 1137 1138 1139
1140 1141 1142 1143
1144 1145 1146 1147
1148 1149 1150 1151
1152 1153 1154 1155
1156 1157 1158 1159
1160 1161 1162 1163
1164 1165 1166 1167
1168 1169 1170 1171
1172 1173 1174 1175
1176 1177 1178 1179
1180 1181 1182 1183
1184 1185 1186 1187
1188 1189 1190 1191
1192 1193 1194 1195
1196 1197 1198 1199
1200 1201 1202 1203
1204 1205 1206 1207
1208 1209 1210 1211
1212 1213 1214 1215
1216 1217 1218 1219
1220 1221 1222 1223
1224 1225 1226 1227
1228 1229 1230 1231
1232 1233 1234 1235
1236 1237 1238 1239
1240 1241 1242 1243
1244 1245 1246 1247
1248 1249 1250 1251
1252 1253 1254 1255
1256 1257 1258 1259
1260 1261 1262 1263
1264 1265 1266 1267
1268 1269 1270 1271
1272 1273 1274 1275
1276 1277 1278 1279
1280 1281 1282 1283
1284 1285 1286 1287
1288 1289 1290 1291
1292 1293 1294 1295
1296 1297 1298 1299
1300 1301 1302 1303
1304 1305 1306 1307
1308 1309 1310 1311
1312 1313 1314 1315
1316 1317 1318 1319
1320 1321 1322 1323
1324 1325 1326 1327
1328 1329 1330 1331
1332 1333 1334 1335
1336 1337 1338 1339
1340 1341 1342 1343
1344 1345 1346 1347
1348 1349 1350 1351
1352 1353 1354 1355
1356 1357 1358 1359
1360 1361 1362 1363
1364 1365 1366 1367
1368 1369 1370 1371
1372 1373 1374 1375
1376 1377 1378 1379
1380 1381 1382 1383
1384 1385 1386 1387
1388 1389 1390 1391
1392 1393 1394 1395
1396 1397 1398 1399
1400 1401 1402 1403
1404 1405 1406 1407
1408 1409 1410 1411
1412 1413 1414 1415
1416 1417 1418 1419
1420 1421 1422 1423
1424 1425 1426 1427
1428 1429 1430 1431
1432 1433 1434 1435
1436 1437 1438 1439
1440 1441 1442 1443
1444 1445 1446 1447
1448 1449 1450 1451
1452 1453 1454 1455
1456 1457 1458 1459
1460 1461 1462 1463
1464 1465 1466 1467
1468 1469 1470 1471
1472 1473 1474 1475
1476 1477 1478 1479
1480 1481 1482 1483
1484 1485 1486 1487
1488 1489 1490 1491
1492 1493 1494 1495
1496 1497 1498 1499
1500 1501 1502 1503
1504 1505 1506 1507
1508 1509 1510 1511
1512 1513 1514 1515
1516 1517 1518 1519
1520 1521 1522 1523
1524 1525 1526 1527
1528 1529 1530 1531
1532 1533 1534 1535
1536 1537 1538 1539
1540 1541 1542 1543
1544 1545 1546 1547
1548 1549 1550 1551
1552 1553 1554 1555
1556 1557 1558 1559
1560 1561 1562 1563
1564 1565 1566 1567
1568 1569 1570 1571
1572 1573 1574 1575
1576 1577 1578 1579
1580 1581 1582 1583
1584 1585 1586 1587
1588 1589 1590 1591
1592 1593 1594 1595
1596 1597 1598 1599
1600 1601 1602 1603
1604 1605 1606 1607
1608 1609 1610 1611
1612 1613 1614 1615
1616 1617 1618 1619
1620 1621 1622 1623
1624 1625 1626 1627
1628 1629 1630 1631
1632 1633 1634 1635
1636 1637 1638 1639
1640 1641 1642 1643
1644 1645 1646 1647
1648 1649 1650 1651
1652 1653 1654 1655
1656 1657 1658 1659
1660 1661 1662 1663
1664 1665 1666 1667
1668 1669 1670 1671
1672 1673 1674 1675
1676 1677 1678 1679
1680 1681 1682 1683
1684 1685 1686 1687
1688 1689 1690 1691
1692 1693 1694 1695
1696 1697 1698 1699
1700 1701 1702 1703
1704 1705 1706 1707
1708 1709 1710 1711
1712 1713 1714 1715
1716 1717 1718 1719
1720 1721 1722 1723
1724 1725 1726 1727
1728 1729 1730 1731
1732 1733 1734 1735
1736 1737 1738 1739
1740 1741 1742 1743
1744 1745 1746 1747
1748 1749 1750 1751
1752 1753 1754 1755
1756 1757 1758 1759
1760 1761 1762 1763
1764 1765 1766 1767
1768 1769 1770 1771
1772 1773 1774 1775
1776 1777 1778 1779
1780 1781 1782 1783
1784 1785 1786 1787
1788 1789 1790 1791
1792 1793 1794 1795
1796 1797 1798 1799
1800 1801 1802 1803
1804 1805 1806 1807
1808 1809 1810 1811
1812 1813 1814 1815
1816 1817 1818 1819
1820 1821 1822 1823
1824 1825 1826 1827
1828 1829 1830 1831
1832 1833 1834 1835
1836 1837 1838 1839
1840 1841 1842 1843
1844 1845 1846 1847
1848 1849 1850 1851
1852 1853 1854 1855
1856 1857 1858 1859
1860 1861 1862 1863
1864 1865 1866 1867
1868 1869 1870 1871
1872 1873 1874 1875
1876 1877 1878 1879
1880 1881 1882 1883
1884 1885 1886 1887
1888 1889 1890 1891
1892 1893 1894 1895
1896 1897 1898 1899
1900 1901 1902 1903
1904 1905 1906 1907
1908 1909 1910 1911
1912 1913 1914 1915
1916 1917 1918 1919
1920 1921 1922 1923
1924 1925 1926 1927
1928 1929 1930 1931
1932 1933 1934 1935
1936 1937 1938 1939
1940 1941 1942 1943
1944 1945 1946 1947
1948 1949 1950 1951
1952 1953 1954 1955
1956 1957 1958 1959
1960 1961 1962 1963
1964 1965 1966 1967
1968 1969 1970 1971
1972 1973 1974 1975
1976 1977 1978 1979
1980 1981 1982 1983
1984 1985 1986 1987
1988 1989 1990 1991
1992 1993 1994 1995
1996 1997 1998 1999
2000 2001 2002 2003
2004 2005 2006 2007
2008 2009 2010 2011
2012 2013 2014 2015
2016 2017 2018 2019
2020 2021 2022 2023
2024 2025 2026 2027
2028 2029 2030 2031
2032 2033 2034 2035
2036 2037 2038 2039
2040 2041 2042 2043
2044 2045 2046 2047
2048 2049 2050 2051
2052 2053 2054 2055
2056 2057 2058 2059
2060 2061 2062 2063
2064 2065 2066 2067
2068 2069 2070 2071
2072 2073 2074 2075
2076 2077 2078 2079
2080 2081 2082 2083
2084 2085 2086 2087
2088 2089 2090 2091
2092 2093 2094 2095
2096 2097 2098 2099
2100 2101 2102 2103
2104 2105 2106 2107
2108 2109 2110 2111
2112 2113 2114 2115
2116 2117 2118 2119
2120 2121 2122 2123
2124 2125 2126 2127
2128 2129 2130 2131
2132 2133 2134 2135
2136 2137 2138 2139
2140 2141 2142 2143
2144 2145 2146 2147
2148 2149 2150 2151
2152 2153 2154 2155
2156 2157 2158 2159
2160 2161 2162 2163
2164 2165 2166 2167
2168 2169 2170 2171
2172 2173 2174 2175
2176 2177 2178 2179
2180 2181 2182 2183
2184 2185 2186 2187
2188 2189 2190 2191
2192 2193 2194 2195
2196 2197 2198 2199
2200 2201 2202 2203
2204 2205 2206 2207
2208 2209 2210 2211
2212 2213 2214 2215
2216 2217 2218 2219
2220 2221 2222 2223
2224 2225 2226 2227
2228 2229 2230 2231
2232 2233 2234 2235
2236 2237 2238 2239
2240 2241 2242 2243
2244 2245 2246 2247
2248 2249 2250 2251
2252 2253 2254 2255
2256 2257 2258 2259
2260 2261 2262 2263
2264 2265 2266 2267
2268 2269 2270 2271
2272 2273 2274 2275
2276 2277 2278 2279
2280 2281 2282 2283
2284 2285 2286 2287
2288 2289 2290 2291
2292 2293 2294 2295
2296 2297 2298 2299
2300 2301 2302 2303
2304 2305 2306 2307
2308 2309 2310 2311
2312 2313 2314 2315
2316 2317 2318 2319
2320 2321 2322 2323
2324 2325 2326 2327
2328 2329 2330 2331
2332 2333 2334 2335
2336 2337 2338 2339
2340 2341 2342 2343
2344 2345 2346 2347
2348 2349 2350 2351
2352 2353 2354 2355
2356 2357 2358 2359
2360 2361 2362 2363
2364 2365 2366 2367
2368 2369 2370 2371
2372 2373 2374 2375
2376 2377 2378 2379
2380 2381 2382 2383
2384 2385 2386 2387
2388 2389 2390 2391
2392 2393 2394 2395
2396 2397 2398 2399
2400 2401 2402 2403
2404 2405 2406 2407
2408 2409 2410 2411
2412 2413 2414 2415
2416 2417 2418 2419
2420 2421 2422 2423
2424 2425 2426 2427
2428 2429 2430 2431
2432 2433 2434 2435
2436 2437 2438 2439
2440 2441 2442 2443
2444 2445 2446 2447
2448 2449 2450 2451
2452 2453 2454 2455
2456 2457 2458 2459
2460 2461 2462 2463
2464 2465 2466 2467
2468 2469 2470 2471
2472 2473 2474 2475
2476 2477 2478 2479
2480 2481 2482 2

Tussen taboe en tolerantie

30 jaar aidsherdenkingscultuur in Nederland

In januari 2016 zijn vijf Aids Memorial Quilts, gedenkdoeken ter nagedachtenis van mensen die overleden zijn aan de gevolgen van aids, opgenomen in de collectie van het Nederlands Openluchtmuseum (NOM). Ook het Amsterdam Museum is bezig met het opnemen van twee quilts in de collectie, en bovendien is er een quilt overgedragen aan het Tropen Museum.

Een Aids Memorial Quilt is een vierkante stoffen deken, die bestaat uit acht naamvlaggen, kleurrijke doeken met namen en beelden ter nagedachtenis van mensen die overleden zijn aan de gevolgen van aids. Deze naamvlaggen met de afmetingen van een grafsteen werden door naasten van overledenen gemaakt als onder andere een creatieve vorm van rouwverwerking. Later werden ze aan elkaar genaaid om als quilt aan een groter publiek getoond te worden – vaak in kerken en buiten in de openbare ruimte tijdens herdenkingsbijeenkomsten.

1. Quiltblok bestaande uit 8 naamvlaggen (foto: Stichting NAMEN)

Omdat aids tegenwoordig een veel minder bedreigende ziekte is dan zo'n 20 en 30 jaar geleden en veel minder slachtoffers heeft, veranderen de functie en betekenis van de quilts. Zij worden steeds minder actief ingezet als herdenkingsobjecten, maar als erfgoed gemusealiseerd om te vertellen over de geschiedenis van aids, rouwen en herdenken in Nederland.

Tevens in 2016, op 1 december, werd er een aidsmonument onthuld aan het IJ in Amsterdam. Dit monument moet fungeren als een plek waar de aandacht voor hiv en aids levend gehouden wordt. Terwijl bij de quilts het persoonlijke, het levensverhaal en de individuele herinneringen centraal staan, geldt het aidsmonument als een meer algemeen eerbetoon aan alle overledenen en is het bedoeld als een steun in de rug voor wie nu met hiv leeft. Ook wordt het aidsmonument gepresenteerd als een ode aan de stad Amsterdam en 'de tolerantie tegenover mensen die anders zijn'.¹

Dit tolerante klimaat wordt ook vaak beschouwd als een essentieel onderdeel van 'de' Nederlandse cultuur en geschiedenis. Hiv en aids zijn voor een deel nauw verbonden aan en worden sterk geassocieerd met homoseksualiteit en een vrije seksuele moraal. Dit valt gedeeltelijk te verklaren door de wijze waarop het virus overgedragen kan worden. Tolerantie tegenover homoseksualiteit en een vrije seksuele moraal evenals homo-emancipatie zijn recentelijke ontwikkelingen uit de 20ste eeuw², maar verschijnen in het publieke debat als 'fundamenteel, onveranderlijk, essentieel onderdeel van de Nederlandse cultuur'.³ Hiermee staat ook de aidsherdenkingscultuur in wisselwerking met zelfbeelden over Nederland en constructies van 'Nederlandsheid'⁴ in het kader van nationaliseringsprocessen. Ook in meer algemene zin kan herdenkingscultuur, het actief beleven, ophalen en vasthouden van het verleden, vaak niet los gezien worden van de nationale kaders waarin het herdenken zich afspeelt.⁵

Het overdragen van de quilts aan musea en het oprichten van het monument in Amsterdam vormen cruciale momenten in de geschiedenis van de aidsherdenkingscultuur in Nederland die tussen taboe en tolerantie staat. Zij vormen de aanleiding voor dit artikel waarin wij de aidsherdenkingscultuur beschrijven en in het kader van zelfbeelden over Nederland analyseren: Hoe staat de aidsherdenkingscultuur in wisselwerking met constructies van 'Nederlandsheid'? Welke in- en uitsluitingsmechanismen gaan hiermee gepaard? Wat is de rol van de stad Amsterdam in dit krachtenveld?

1 Het aidsmonument, <http://www.aidsmonument.nl> (27-07-2016).

2 M. Heß, 'Von Todsündern zu Trendsettern. Zur homosexuellen Toleranzgeschichte in Deutschland und in den Niederlanden', in: H. Lademacher, R. Loos & S. Groenveld (Red.), *Ablehnung – Duldung – Anerkennung. Toleranz in den Niederlanden und in Deutschland. Ein historischer und aktueller Vergleich*. Münster et al., 2004, p. 688-729.

3 P. Mepschen, 'Cultureel Protectionisme – De homo's en de beschavingsoorlog', in: A. Meulenbelt (red.), *Het F-Boek: Feminisme van nu in woord en beeld*. Amsterdam, 2015, p. 210-215.

4 H. Roodenburg, 'De "Nederlandsheid" van Nederland. Een nieuw project aan het Meertens Instituut', *Volkskunde. Tijdschrift over de cultuur van het dagelijks leven* 113:2, 2012, p. 203-212.

5 R. van Ginkel, *Rondom de stilte. Herdenkingscultuur in Nederland*. Amsterdam, 2011.

Het artikel is gebaseerd op bronnenmateriaal uit kranten, op expertgesprekken met medewerkers van het NOM en het Amsterdam Museum en op zes semi-structureerde interviews met acht betrokkenen uit de herdenkingsgemeenschap rond aids. De geïnterviewden zijn twee beheerders van de quilts en oprichters van het aidsmonument in Amsterdam (interview 1), een organisator van collectieve herdenkingsbijeenkomsten tussen 1984 en 2002 (interview 6) en een organisator van collectieve herdenkingen tussen 2003 en 2013 (interview 2), twee ‘verzorgsters’ van de quilts die de naamvlaggen bij elkaar genaaid hebben en de quilts repareerden (interview 4), een naamvlagmaker (interview 3) en een begeleider van bijeenkomsten waarbij gezamenlijk naamvlaggen werden gemaakt (interview 5).⁶

Herdenkingscultuur van aids in Nederland

Gebaseerd op het werk van socioloog en antropoloog Rob van Ginkel beschouwen wij aidsherdenkingscultuur als het geheel aan opvattingen, handelwijzen en materiële uitingen rond de herinnering aan en herdenking van aids in Nederland.⁷ Onze schets van de aidsherdenkingscultuur volgt deze drie aspecten: wij beschrijven de herdenkingscultuur aan de hand van de quilts en het monument (materiële uitingen), aan de hand van rituelen van de herdenkingsgemeenschap (handelwijzen) en aan de hand van de vraag naar de wisselwerkingen van de herdenkingen, die zich tussen taboe en tolerantie bewegen, en constructies van ‘Nederlandsheid’ (opvattingen).

Voordat de herdenkingscultuur wordt beschreven, eerst enkele woorden over de ontwikkeling van aids in Nederland.

Aids in Nederland

In Nederland werden in 1982 de eerste ziektegevallen van aids geconstateerd. De toen nog ‘mysterieuze’ ziekte – men wist niet hoe de ziekte ontstond en hoe zij te behandelen was – werd aanvankelijk GRID genoemd, Gay Related Immune Deficiency, omdat alleen homomannen ermee geïnfecteerd leken te zijn.⁸ Nadat ook drugsgebruikers en ontvangers van donorbloed aan dezelfde symptomen bleken te lijden, werd de naam veranderd in Acquired Immune Deficiency Syndrome. De ziekte wordt veroorzaakt door hiv, dat overdraagbaar is via onbeschermd seksueel contact en door vermenging van het eigen bloed met geïnfecteerd bloed.

In de jaren tachtig en negentig steeg het aantal aidsdoden snel, van acht doden in 1983 tot 444 doden in 1994.⁹ Het jaar 1996 vormde uiteindelijk een

6 De interviews en expertgesprekken zijn gevoerd in het kader van een stage in opdracht van het Nederlands Openluchtmuseum en het Meertens Instituut. De transcripten van de gevoerde interviews zijn opgenomen in de collectie van het Meertens Instituut.

7 Van Ginkel, *Rondom de stilte*.

8 Bijvoorbeeld L.K. Altman, ‘New Homosexual Disorder Worries Health Officials’, *The New York Times*, 11-05-1982.

9 Aantal nieuwe aidspatiënten en aidsdoden 1983-2010, <https://www.cbs.nl/-/media/imported/documents/2011/48/3518t.xls> (19-07-2016).

keerpunt.¹⁰ In dat jaar werd een nieuwe vorm van medicatie ingevoerd in Nederland waardoor de besmettelijkheid van het virus verminderd werd en het virus zich niet of minder snel tot aids ontwikkelde. De nieuwe medicijnen hadden tot gevolg dat het aantal overledenen extreem daalde van 439 in 1995 naar 184 in 1997.¹¹ Aids is veranderd van een dodelijke epidemie naar de chronische ziekte hiv. Tegenwoordig sterven in Nederland jaarlijks ongeveer nog maar vijftig mensen aan aids. Zoals bekend bij het Centraal Bureau voor Statistiek zijn er sinds 1982 in totaal ongeveer 4.500 mensen overleden aan de gevolgen van aids in Nederland.

Tot 1996 was er geen enkel behandelperspectief voor mensen met aids, een diagnose betekende vaak dat men niet langer dan een jaar te leven had. De periode tussen 1983 en 1996 werd in de gevoerde interviews dan ook beschreven als een tijd vol angst en onzekerheid. In deze tijd zijn de eerste naamvlaggen en quilts gemaakt in Nederland.

Aids Memorial Quilts

Een Aids Memorial Quilt is een grote lappendeken gemaakt uit acht aan elkaar vastgemaakte naamvlaggen. De acht naamvlaggen werden zo aan elkaar genaaid dat er vierkante quiltblokken ontstonden van 3.80 x 3.80 meter. Quilts werden regelmatig getoond tijdens collectieve aids herdenkingsbijeenkomsten en andere evenementen rondom aids en homoseksualiteit.

In Nederland zijn er honderden naamvlaggen gemaakt, die samengebracht zijn in dertig losse quilts oftewel quiltblokken. Alle dertig quiltblokken samen worden door betrokkenen uit de herdenkingsgemeenschap aangeduid als 'de Nederlandse Quilt'.

Het maken van naamvlaggen en Aids Memorial Quilts is een ritueel dat overgewaaid is uit de VS. Deze Amerikaanse afkomst wordt door betrokkenen uit de herdenkingscultuur als betekenisvol ervaren. De 'Amerikaanse Quilt' is ontstaan vanuit een activistische beweging en was een reactie op en protest tegen het gebrek aan zichtbaarheid van de dramatische invloed van de epidemie op de getroffen gemeenschappen, voornamelijk homoseksuelen en injecterende druggebruikers.¹² Het openbaar tonen van de Quilt was bedoeld om deze groepen een stem te geven en om tegelijkertijd politieke actie af te dwingen om de epidemie te bevechten.¹³ In Nederland was er, volgens de geïnterviewden, minder noodzaak om politiek actief te worden.

Homo-emancipatie heeft gezorgd voor een sterke betrokkenheid van homoseksuelen bij de aidspreventie, waardoor er geen activistische groepen zijn

10 Ruim 4.300 aidsdoden sinds 1983, <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2008/48/ruim-4-300-aids-doden-sinds-1983> (19-07-2016).

11 Aantal nieuwe aidspatiënten en aidsdoden 1983-2010, <https://www.cbs.nl/-/media/imported/documents/2011/48/3518t.xls> (19-07-2016).

12 I. Literat & A. Balsemo, 'Stichting the Future of the AIDS Quilt: The Cultural Work of Digital Memorials', *Visual Communication Quarterly* 21:3, 2014, p. 138-149.

13 Interview 2.

opgekomen zoals in de Verenigde Staten en in Frankrijk.¹⁴ In vergelijking met deze landen was het Nederlandse beleid toleranter tegenover homoseksuelen, hiv en aids: de toegang tot de overheid bij onderhandelingen over aids was relatief makkelijk en snel.

Toch werd het tentoonstellen van quiltblokken in Nederland als activistisch ervaren – niet als tegengeluid tegen het politieke handelen maar als tegengeluid tegen het maatschappelijke debat.¹⁵ ‘Nee, als de heersende maatschappij zegt “als je homo bent moet je je schamen (...). En als je aids krijgt, ja, dat krijg je natuurlijk ervan. (...)” En als je dan op een gerespecteerde plek in dit land quilts ophangt, die mensen eren die aan een “vieze verwerpelijke ziekte” zijn doodgegaan. Dat kan je een activistisch, of een politiek statement noemen. Dat is het ook.’¹⁶, aldus een organisator van collectieve herdenkingsbijeenkomsten en geestelijk werker voor hiv-positieven.

Tot 1993 werden de quilts beheerd door het NAMEN Project, een werkgroep van de HivVereniging Nederland. Daarna nam de Stichting NAMEN Nederland, die in 1993 werd opgericht, het werk over. Deze stichting is sindsdien de eigenaar van de quilts en actief in het onderhoud, het beheer en de archivering van de quiltblokken. Bovendien stimuleerde Stichting NAMEN het maken van naamvlaggen en faciliteert de stichting de mogelijkheid om quiltblokken te presenteren. Daarnaast is de stichting de oprichter van het aidsmonument.

Tegenwoordig worden er geen nieuwe naamvlaggen en quilts meer gemaakt en geen collectieve aidsherdenkingsbijeenkomsten meer georganiseerd. Volgens de geïnterviewden van Stichting NAMEN¹⁷ heeft dit te maken met het veranderende karakter van aids: de dodelijke bedreiging door de ziekte en de ernstige hectiek zijn geweken en het taboe op aids is veranderd in een vergrote openheid. Hierdoor is de behoefte naar gemeenschappelijk rouwen door gemeenschappelijke rituelen, zoals het gemeenschappelijke maken van een naamvlag, verminderd. Ook de aanwezige quilts hebben inmiddels minder betekenis voor de steeds lossere herdenkingsgemeenschap. Het overdragen van losse quiltblokken aan musea is daarom een logische vervolgstap, aldus de beheerders. Deze ontwikkelingen maken dat de quilts onderhevig zijn aan erfgoediserings- en musealiseringprocessen waardoor de functie van de quilts verandert tot ‘een krachtige visuele herinnering aan de geschiedenis van de aidsepidemie.’¹⁸

14 J.W. Duyvendak, ‘De Hollandse aanpak van een epidemie’ zoals uitgelegd in S. Chabot & J.W. Duyvendak, ‘Globalization and Transnational Diffusion between Social Movements’, *Theory and Society* 31:6, 2002, p. 697-740.

15 Interview 2; Interview 5.

16 Interview 2.

17 Interview 1.

18 L. Meyer-van Mensch & A. de Wildt, ‘AIDS Memorial Quilts, From mourning and activism to heritage objects’, in: S. Elpers & A. Palm (Red.), *Die Musealisierung der Gegenwart. Von Grenzen und Chancen des Sammelns in kulturhistorischen Museen*. Bielefeld, 2014, p. 87-106.

Rituelen

Rituelen begrijpen wij hier als symbolische handelingen die – terwijl zij aan verandering onderhevig en dynamisch zijn – volgens een herkenbaar en herhaalbaar patroon worden uitgevoerd waarbij men tijdelijk uit de dagelijkse gang van zaken stap¹⁹. Rituelen zijn handelingen die mensen gebruiken om een object betekenis te geven, maar ook andersom geeft een object een ritueel betekenis. Het maken van een naamvlag of het presenteren van een quiltblok zijn rituelen die onderdeel zijn van het object quilt. Achter het gezamenlijke uitvoeren van een ritueel, bijvoorbeeld het gezamenlijke maken van een naamvlag, kunnen grote verschillen in motivatie, beleving en betekenisgeving schuilgaan.²⁰ Toch kunnen rituelen een sterk gevoel van onderlinge verbondenheid oproepen en groepsidentiteit scheppen, en houdt het gezamenlijke handelen deze verschillen uit het zicht.²¹ Dit verbindende karakter van het uitvoeren van rituelen is echter ook onlosmakelijk verbonden met een element van uitsluiting. Door gezamenlijk te participeren in rituelen wordt duidelijk gemaakt wie erbij hoort, maar ook wie daarbuiten valt, waarmee een politiek signaal gegeven wordt.²²

De rituelen rond de quilts hebben een verbindend karakter. 'De Quilt is het object dat de mensen bij elkaar heeft gebracht, geen individuele rouw maar een collectieve en verbindende rouw, lotgenotenschap'²³, legde een beheerder van de Quilt uit. In verscheidene interviews werd benadrukt dat er een grote behoefte aan gemeenschappelijkheid en collectiviteit onder de nabestaanden was die voortkwam uit een taboe op aids. De organisator van Aids Memorial Day (tussen 1984 en 2002) vertelde in ons interview: 'En eigenlijk was dat zo nodig, omdat het zo'n taboe was. Dat mensen konden, dat ze het niet konden vertellen, niet op hun werk, niet aan familie. Dus die familieleden die het wel was (sic), die ook bijna het zwijgen was (sic) opgelegd door hun zoon, later dochters. Ja die voelden zich ook zo alleen staan dus. Dus die konden door anderen te ontmoeten, ja ik ben niet de enige. Dat was eigenlijk het doel.'²⁴

Op basis van onze dataverzameling onderscheiden wij drie verschillende rituelen die als rituelencomplex verbonden zijn aan de quilts. Ten eerste het vervaardigen van naamvlaggen, ten tweede het samenvoegen van acht naamvlaggen tot een quilt en ten derde het presenteren en tentoonstellen van de quilt.

In het eerste ritueel wordt gezamenlijk een naamvlag gemaakt door naasten van een overledene, zoals vrienden, familie of partners, ter nagedachtenis van hun dierbare. Vaak vervaardigen zij kleurrijke doeken met symbolen en objecten die herinneren aan het leven van de overledene. 'Je doet het vanuit een bepaald gevoel, om iemand in een bepaald licht te zetten zoals jij dat

19 H. Dibbitts e.a., *Immaterieel erfgoed en volkscultuur. Almanak bij een actueel debat*. Amsterdam, 2011, p. 73.

20 I. Stengs, 'Ritueel, spiegel van de veranderende samenleving', in: P. Schabel & P. Giesen (red.), *Wat iedereen moet weten van de menswetenschappen. De gammacanon*. Amsterdam, 2011, p. 66-69.

21 I. Stengs, 'Inleiding. Nieuwe Nederlandsheid in feest en ritueel', in: I. Stengs (red.), *Nieuw in Nederland. Feesten en rituelen in verandering*. Amsterdam, 2012, p. 9-25.

22 Dibbitts, *Immaterieel erfgoed*, p. 74.

23 Interview 1.

24 Interview 6.

herinnert of graag wil laten zien aan de wereld. Wie of hoe de persoon was, wat die voor jou betekend heeft', aldus een naamvlagmaker.²⁵ Iedere naamvlag is hoogst individueel en benadrukt de persoonlijkheid en het leven van de overledene, zoals dat ervaren werd door de naamvlagmakers. Een belangrijk element van het gezamenlijk uitvoeren van dit ritueel is het uitwisselen van ervaringen en herinneringen aan de overledene. Hierdoor ontstaat onder de groep van 'naasten van' vaak een hecht gevoel van gemeenschap.

Een naamvlagmaker²⁶ beschreef in een interview de naamvlag die hij samen met vrienden en familie voor een vriend van hem heeft gemaakt: 'Dwars erdoorheen loopt er een blauwe strook stof, dat is de rivier. En iedereen heeft een stukje gemaakt van het land om de rivier heen. Dus iedereen heeft een eigen stukje over de relatie die diegene met Eduard had gemaakt.' In deze naamvlag is dus ruimte voor individuele herinneringen terwijl de naamvlag samen is vervaardigd.

Een belangrijke reden voor het maken van een naamvlag is, volgens de gevoerde interviews, de mogelijkheid om iemand te herdenken en te portretteren zoals de makers van de naamvlag hem of haar hebben beleefd. Vanwege het aanvankelijke taboe op aids en homoseksualiteit was het voor sommigen niet mogelijk om hun geliefde zo te begraven of te herdenken als zij dat zelf wilden. Een respondent vertelt in een van de gevoerde interviews over een aan aids overleden vriend van wie de familie de dode anders wilde herdenken als dat zijn vrienden hem gekend hadden: 'De familie die probeerde de aids te ontkennen. De homoseksualiteit van iemand te ontkennen. Die iemand weer helemaal terug probeerde te claimen als zijnde een onschuldige jongen die per ongeluk dood gegaan was. Maar het was wel een jongen die seks gehad had, die hiv had opgelopen en homo was. En dat wordt dan ontkend.'²⁷

Hieruit wordt duidelijk dat het ritueel van een naamvlag maken belangrijk kon zijn voor mensen die een geliefde hadden verloren van wie de identiteit anders werd ervaren door de ouders of andere nabestaanden. Er komen in de Nederlandse Quilt een aantal naamvlaggen voor die duidelijke referenties naar homoseksualiteit tonen, zoals een roze driehoek, een regenboog of een zakdoek uit de achterbroekzak. Naamvlaggen lieten alles toe: er was ruimte om het leven van de overledene zo te herdenken en te portretteren als de naamvlagmakers dat wilden, zonder rekening te moeten houden met taboes of maatschappelijke conventies.

In het tweede ritueel worden acht naamvlaggen zo aan elkaar vastgenaaid dat er een vierkant quiltblok ontstaat. Dit ritueel werd in Nederland steeds uitgevoerd door twee vrouwen, 'de quiltverzorgsters' of 'de hoeders van de quilt' genoemd. 'Wij zetten het in elkaar en keken "hoe wordt het mooi?" Wij zetten er grote brede banden van dat zware canvas omheen. En daar sloegen wij dan ook met een apparaat van die gaten in', aldus een van de quiltverzorgsters in ons interview. Door het bij elkaar brengen van telkens acht naamvlaggen worden acht overledenen tot een groep gemaakt. 'Hij wilde nooit alleen zijn en nu is hij

25 Interview 5.

26 Interview 3.

27 Interview 3.

met zijn achten²⁸, zegt een nabestaande over dit proces. Veel quiltblokken zijn gewijd aan verschillende groepen mensen. Zo zijn er quiltblokken gewijd aan emigranten, kinderen en families, sekswerkers of een specifieke locatie (Den Bosch, Limburg). Opvallend is dat er geen quiltblokken zijn voor de groepen waarin de meeste slachtoffers zijn gevallen, namelijk homoseksuelen en Amsterdammers. De groepen die wél een specifieke thema-quiltblok kregen, werden als uitzondering hierop – en daarmee als uitzondering op ‘het normale’ – gemarkeerd.

Een aantal quiltblokken zijn anders van opzet. Zij bestaan niet uit acht losse naamvlaggen, maar zijn ontworpen door organisaties die een heel quiltblok hebben gecreëerd voor een groep mensen. Zo heeft het Drugspastoraat Amsterdam een quiltblok gemaakt met de namen van de cliënten die zijn overleden aan de gevolgen van aids – veel druggebruikers in Nederland hadden namelijk geen sociaal vangnet (meer) dat in staat was een naamvlag te maken. Door het initiatief van het drugspastoraat werden nu 140 aan aids overleden druggebruikers onderdeel van de persoonsgebonden aidsherenking in Nederland. Deze quilt van het drugspastoraat laat duidelijk zien welke uitsluitingsmechanismen gepaard gaan met het maken van naamvlaggen. Wie geen groep van naasten en geliefden had met tijd en materialen om een naamvlag te maken, werd niet herdacht in de Nederlandse Quilt.

Het derde ritueel dat deel uitmaakt van het rituelencomplex rond de quilt in Nederland is het presenteren van quiltblokken voor een groot publiek. Het tonen en bezichtigen van quiltblokken gebeurde tot voor kort buiten in de publieke ruimte of binnen tijdens collectieve herdenkingen. Daarvoor werden ze vaak uitgevouwen volgens het zogenaamde lotusritueel. Acht mensen staan in een kring om een quiltblok heen. Vier van hen klappen de punten die in het midden liggen open, vervolgens klappen de andere vier mensen de punten verder open, totdat het gehele blok is opgevouwen. Daarna pakken de acht mensen het quiltblok op en leggen het neer in een van tevoren bepaalde positie.²⁹ Dit uitvouwitueel werd volgens de geïnterviewden overgenomen uit Amerika.

In een artikel van het ANP in 1994 werd een vrouw geciteerd die haar broer, Ruben, verloren had door aids. Ze beschreef haar ervaring met het uitvouwitueel van de quilt waar de naamvlag voor haar broer in verwerkt was. ‘Door de quilt te ontvouwen, neem je weer een beetje afscheid. Het was emotioneel. Want elke keer laat je Ruben een beetje meer los. En dat zal de komende tijd zo blijven. Maar vergeten, nee dat nooit.’³⁰

De eerste keer dat Nederlandse naamvlaggen werden getoond, was op 1 december 1988 tijdens de eerste Wereld Aids Dag in Nederland.³¹ Acht losse naamvlaggen, zij waren nog niet tot quilt genaaid, werden neergelegd en ritueel opgevouwen. Sindsdien werden op allerlei verschillende plekken

28 Bij de hiv-vereniging, http://www.aidsmemorial.nl/page=site.hiv_vereniging (19-07-2016).

29 Exposities, <http://www.aidsmemorial.nl/page=site.presentaties> (17-07-2016).

30 ‘Wereld Aidsdag – De grote verbondenheid met een aidspatient’, Algemeen Nederlands Persbureau, 28-11-1994.

31 Bij de hiv-vereniging, http://www.aidsmemorial.nl/page=site.hiv_vereniging (19-07-2016).

tijdens exposities quilts getoond. Tussen 1985 en 2013 werden tijdens de jaarlijkse herdenkingsbijeenkomsten van de Aids Memorial Day in de Beurs van Berlage en in verschillende kerken in Amsterdam quilts getoond en de namen voorgelezen van de mensen die herdacht werden.

Het voorlezen of zelfs roepen van de namen was vaak een belangrijk bestanddeel van de presentatie van de quilts. Dit gebeurde terwijl de quiltblokken opengevouwen werden of als onderdeel van een herdenking die gekoppeld was aan de presentatie van de quilts. Door tijdens dit ritueel een naam te noemen, werd de doodsoorzaak van een persoon gekoppeld aan aids. In het interview met een organisator van Aids Memorial Day werd duidelijk dat dit ritueel niet zonder controverse was: 'Daar gingen we de namen noemen van iedereen die aan aids is overleden. (...) en de partner van deze jongen wilde dat heel graag. En de zus van deze jongen wilde dat heel graag. En toen heb ik ook de ouders uitgenodigd om daar bij te zijn. Nou die ontploften zowat, want hun zoon was niet aan aids gestorven, maar aan kanker ofzo. [Doordat aids het immuunsysteem verzwakt, sterf uiteindelijk iedereen aan een andere ziekte zoals longontsteking, griep, kanker, toch blijft de oorzaak aids.] Nou die hebben dus een officiële klacht ingediend tegen mij omdat ik in de kerken gezegd zou hebben, dat, dat (sic) ik hun zoon herdacht heb als iemand die aan aids is overleden.'³²

Verder werden quilts in de openbare ruimte neergelegd tijdens (grote) evenementen, zoals in het Vondelpark in Amsterdam in 1988 tijdens de *Gay Games* en in zes verschillende steden tijdens de 'Nederlandse Quilt Tour' in 2000. Ook werden verscheidene quilts in musea getoond rondom diverse thema's als de dood (Tropenmuseum, 2011), besmettelijke ziekten (Amsterdam Stadsarchief, 2001), quilten (Fries Museum, 2009) en aids (Museum Boerhaave, 2014).

De quilts werden tentoongesteld ter herdenking aan de doden, maar ook om meer bewustwording te creëren over hiv en aids. In de dertig jaar van het bestaan van de quilts in Nederland is er een ontwikkeling zichtbaar waarbij deze tweede, meer activistische functie aan betekenis verliest. Dit wordt ook daardoor duidelijk dat de quilts in het begin voornamelijk buiten in het openbaar werden getoond waardoor een groot publiek bereikt kon worden. In de loop van de tijd werden zij steeds meer op locaties binnen en voor de herdenkingsgemeenschap zelf gepresenteerd. Ook groeide de museale functie van de quilts waarbij de quilts informeren over de geschiedenis van aids in Nederland, homoseksualiteit, de omgang met ziektes en vormen van rouwverwerking.

Eind 2013 is de Nederlandse Quilt voor het laatst in zijn geheel getoond. Tijdens het 25-jarige bestaan van Stichting NAMEN hingen er 24 quiltblokken in het Amsterdamse Stadhuis. Verder werden er op hetzelfde moment twee quilts in Californië en New York getoond, en hingen er twee quiltblokken op andere locaties in Amsterdam. Dit punt wordt door de beheerders van Stichting NAMEN ervaren als een afsluiting van het quilt-project Nederland.

32 Interview 2.

Het uitvoeren van de drie rituelencomplexen rond de quilt had tot gevolg dat er verschillende – meestal tijdelijke – gemeenschappen ontstonden. In onderzoek naar gemeenschappen is aangetoond dat wanneer er wordt gesproken over gemeenschappen, het vaak eigenlijk over organisaties gaat. Deze organisaties zijn gebaseerd op het idee dat er een gemeenschap aan ten grondslag ligt, maar het betreft eigenlijk een beperkt aantal actoren die bijeenkomsten, zoals herdenkingen en rituelen organiseren. Tijdens deze herdenkingen en rituelen wordt dan pas echt een gemeenschap gecreëerd, die daarna weer uiteen kan vallen in losse individuen.³³

Dit is ook het geval bij de rituelen rond de quilt. De organisaties Stichting NAMEN, ShivA en de Hiv Vereniging Nederland waren actief in het stimuleren en faciliteren van het maken van naamvlaggen, het combineren van naamvlaggen tot een quiltblok, het exposeren en presenteren van quilts en het organiseren van herdenkingsbijeenkomsten. Stichting NAMEN riep bijvoorbeeld digitaal en via de Hiv Vereniging Nederland op tot het insturen van naamvlaggen en organiseerde groepen waarin men gezamenlijk aan een naamvlag kon werken. De stichting legde bovendien specifieke richtlijnen vast voor de afmetingen van de naamvlaggen en liet steeds acht naamvlaggen samenvoegen tot een quilt. De gemeenschappen die door deze rituelen ontstonden vielen na de rituelen vaak weer uiteen.

Omdat er geen nieuwe naamvlaggen meer worden ingeleverd bij Stichting NAMEN en omdat er een verminderde vraag is naar het exposeren van quilts ziet de stichting het schenken van de quilts aan musea en het oprichten van een aidsmonument als een volgende fase in de herdenkingscultuur van aids in Nederland.

Het aidsmonument in Amsterdam

Amsterdam stond in de jaren '80 en '90 bekend als 'homo-stad' en het was een plek waar homomannen, uit binnen en buitenland, naartoe trokken om hun seksualiteit te kunnen uiten. Aids maakte veel slachtoffers in Amsterdam onder homoseksuele mannen. Het homomonument functioneerde dan ook voor velen als een publiekelijke herdenkingsplaats voor aidsdoden. Daar werden bloemen voor homo's overleden aan aids neergelegd, en verscheidene collectieve herdenkingsbijeenkomsten werden afgesloten met een tocht naar het homomonument.³⁴

Door deze functie van het homomonument kwam het aidsmonument relatief laat. In steden met een aidsmonument is vaak geen homomonument aanwezig. Daar telt het aidsmonument als identificatie voor een homogemeenschap. In Amsterdam is dit juist andersom: het homomonument is voor veel mensen van betekenis voor de identificatie van mensen die aan aids overleden zijn.³⁵

Recentelijk is er een beweging opgekomen die ook voor alle niet-homo's een herdenkingsplaats en 'een steun in de rug' wil creëren in de vorm van een aidsmonument. Een van de oprichters zegt hierover: 'Om ook te tonen

33 Stengs, 'Inleiding'.

34 Interview 2; interview 4.

35 Interview 1; interview 3; interview 4.

dat aids en homo niet identiek is. Om te benadrukken, dat aidsmonument is iets anders dan een homomonument.³⁶ Door een aidsmonument te plaatsen in Amsterdam probeert Stichting NAMEN de eerder uitgesloten groepen te includeren in de herdenking. De stichting ziet het monument als een 'volgende fase' in de ontwikkeling van aidsherdenkingen in Nederland, omdat de quilts aan betekenis inboeten in de betreffende gemeenschap.³⁷

Het ontwerp van het aidsmonument heet *Living by Numbers* en heeft de vorm van een groot telraam met rode en paarse kralen. Het monument, ontworpen door de Franse kunstenaar Jean-Michel Othoniel, symboliseert het belang van getallen in de geschiedenis van aids. Het tellen van overledenen, het tellen van *viral load* (hoeveelheid virus dat buiten de cellen is, een belangrijk nummer voor hiv-positieven) en het aftellen tot hiv en aids niet meer bestaan.³⁸ Op de website van het aidsmonument staat 'De kralen op het telraam zijn vrolijk, kleurrijk, feestelijk zelfs, teken dat er hoop is en dat we al diegenen moeten danken die ons in leven hebben gehouden (geliefden, vrienden, familie, dokters).' Dit geeft duidelijk aan dat het monument niet alleen bedoeld is als plek van herdenking van de dood, maar ook als viering van het leven. In het interview met de oprichters van het monument zeggen zij: 'Van mij kan het wel wat vrolijker. Van mij mag het wel wat meer "We vieren het leven" gevoel overbrengen. Als teveel op de herdenking. (...) Vieren van het leven. Dat je iets positiefs ermee doet, dat je beweegt. Ik vind, bij zo'n herdenkingsmoment daar sta je altijd stil. (...) Maar eigenlijk wil ik helemaal niet stil staan. Eigenlijk wil ik bewegen.'³⁹ Door middel van het monument wordt nu inderdaad geprobeerd een bewegelijke herdenkingscultuur te ontwikkelen. Deze bewegelijkheid wordt gesymboliseerd doordat het mogelijk is de kralen te verplaatsen maar ook doordat de stichting in de uitleg van het monument op de website expliciet vermeldt dat men via graffiti boodschappen kan achterlaten.

Met het aidsmonument in Amsterdam, dat tussen herdenken en vieren staat, zal de aidsepidemie een hernieuwde betekenis krijgen. Bij de quilts staan de individuele levensverhalen centraal, terwijl het monument een algemeen herdenkingsmonument voor iedereen is, maar daardoor minder persoonlijk. Uit de naam van het monument – *Living by Numbers* – blijkt dat het om het grotere verhaal gaat, de getallen, waar iedereen bij hoort. De locatie naast het centraal station in Amsterdam maakt dat het monument gezien kan worden door een breed scala van mensen, Amsterdammers maar ook nationale en internationale bezoekers. Het monument en de quilts, beiden gefaciliteerd door Stichting NAMEN, relateren aan verschillende periodes uit de herdenkingscultuur. Met het oprichten van een monument laat Stichting NAMEN een permanente herinnering achter in de openbare ruimte. Daarbij worden de geleden verliezen als erkend benoemd.

36 Interview 1.

37 Interview 1.

38 Interview 1; Aidsmonument, <http://www.aidsmonument.nl> (25-07-2016).

39 Interview 1.

3. Aidsmonument in Amsterdam (foto: Gemma Rameckers)

Tussen taboe en tolerantie: een veranderende herdenkingscultuur

De behoefte aan collectieve herdenkingsmethoden rond aids en de invoering van de Aids Memorial Quilts en daaraan gekoppelde rituelen kwam voort uit een taboe op hiv en aids. De quilts boden mogelijkheden om zowel in de intieme particuliere als in de openbare ruimte een open houding te hebben over de oorzaak van het overlijden van een geliefde en gezamenlijk te rouwen en te herdenken. Het openlijk tonen van een quilt werd bovendien ervaren als een politiek statement tegen het maatschappelijke debat waarin aids werd

gezien als een ‘verwerpelijke ziekte’ waarbij besmetting ‘iemand’s eigen schuld’ zou zijn geweest.⁴⁰

Door nieuwe medicatie in de jaren 1990 veranderden de besmettelijkheid en de gevolgen van hiv en aids. Dankzij de sterke betrokkenheid van homoseksuelen bij de preventie en voorlichting over hiv en aids is de aidsepidemie relatief snel ingedamd in Nederland. Omdat zij een tegenslag door de aidsepidemie vreesden werd de community bijzonder actief met betrekking tot de eigen emancipatie. Dit werd bevorderd door een relatief tolerant beleid tegenover homoseksuelen en had ook weer een vergrote tolerantie tot gevolg.⁴¹ Ook bij druggebruikers was het beleid inzake aidspreventie effectief. Door een extensief programma waarbij druggebruikers gratis schone naalden konden krijgen, daalden hiv-infecties onder druggebruikers drastisch.⁴²

Toch sterven er jaarlijks nog 50 mensen aan aids. Bij hen werken de medicijnen niet of zij vinden geen toegang tot de gezondheidszorg. De quilts zijn voor hen en voor hun nabestaanden echter geen relevante herdenkingsmethoden meer: er worden geen nieuwe naamvlaggen meer gemaakt en quiltexposities nemen af.

Aids is geëvolueerd van een dodelijke epidemie naar een chronische aandoening. De bedreiging die van aids uitging, is weggefallen en huidige slachtoffers worden minder sterk met aids, maar met andere overlijdensredenen geïdentificeerd. Dit leidde ertoe dat de behoefte aan gemeenschappelijke steun en collectief rouwen weggefallen is.

Ook is het politieke belang dat gezien werd in de quilts weggefallen doordat de maatschappelijke tolerantie tegenover homoseksualiteit en aids is vergroot.

Stichting NAMEN probeert als reactie hierop het verleden te archiveren en tegelijkertijd levend te houden door de quilts over te dragen aan musea. Deze zullen de objecten in hun collecties bewaren en tegelijkertijd de verhalen rond de objecten vertellen in hun exposities. Daarnaast probeert Stichting NAMEN een actieve, maar minder persoonlijke herdenkings- en herinneringscultuur te ontwikkelen bij het monument.

De herdenkingscultuur van aids beweegt zich in Nederland tussen taboe en tolerantie. Door de ontwikkelde tolerantie tegenover homoseksualiteit blijkt een specifiek aan Aids Memorial Quilts gekoppelde herdenkingscultuur in het jaar 2016 overbodig. De specifieke complexiteit van de wisselwerking tussen taboe, tolerantie en aidsherdenkingscultuur in Nederland lichten we in de volgende paragraaf toe.

40 Interview 2.

41 J.W. Duyvendak, ‘De Hollandse aanpak van een epidemie’ zoals uitgelegd in: S. Chabot & J.W. Duyvendak, ‘Globalization and Transnational Diffusion between Social Movements’, *Theory and Society* 31:6, 2002, p. 697-740; Hefß, *Von Todsündern zu Trendsettern*, p. 726.

42 J.I. Gilderbloom, M.J. Hanka & C. B. Lasley, ‘Amsterdam: planning and policy for the ideal city?’, *Local Environment* 14:6, 2009, p. 473-493.

Wisselwerking aidshedenkingscultuur en constructies van het nationale

De herdenkingscultuur rond aids relateert aan taboes omtrent aids en homoseksualiteit die in de loop van de tijd plaats maakten voor een toenemende tolerantie ertegenover. Dit vond uiteindelijk zijn weerslag in een transformatie van diepe rouw en angst in de hoogtijdagen van de epidemie naar een viering van het leven met hiv.

De tolerantie tegenover homoseksualiteit, die de aidshedenkingscultuur mede bepaalt, maakt deel uit van beelden over Nederland: auto- en hetero-images over een tolerant Nederland waar vrije seksuele moraal en homo-emancipatie hoog in het vaandel staan. Het betreft beelden die gebruikt worden om 'Nederlandsheid' te articuleren. Dit leidt tot de vraag: Hoe staat de aidshedenkingscultuur in wisselwerking met constructies van 'Nederlandsheid'?

'Nederlandsheid'

Sinds enkele jaren is er in de Nederlandse samenleving veel aandacht voor de natie en nationale identiteit.⁴³ Deze aandacht voor het nationale, die in wisselwerking staat met processen van globalisering, europeanisering en multiculturalisering en vaak genoeg te maken heeft met een gevoel van verlies van de 'eigen' cultuur, is duidelijk te proeven in ontwikkelingen op het politieke vlak, maar leeft ook in allerlei arena's daarbuiten op. Beeldende kunstenaars, mode-designers en architecten laten zich inspireren door het nationale verleden, de canon van de Nederlandse geschiedenis werd ontwikkeld en wordt tegenwoordig geïntegreerd in het Nederlands Openluchtmuseum te Arnhem, auteurs schrijven populaire geschiedenissen van eigen land, de oranje merchandizing bij sportevenementen neemt toe en in de muziekcultuur zijn liederen als 'Mijn Vaderland' van Frans Bauer en 'Nederland oh Nederland' van André Hazes populair. Gebruiksvoorwerpen met de Holland-symbolen tulpen, klompen, molens verkopen enorm succesvol.⁴⁴ Thuisbevallen en homohuwelijk worden als 'typisch' Nederlands beschreven.

In dit nationaliseringsproces, waarin benoemd en gekoesterd wordt wat men 'typisch' Nederlands vindt, kortom: waarin 'Nederlandsheid' geconstrueerd wordt, wordt steeds weer erover nagedacht of ideeën van een 'typisch' Nederlandse tolerantie nog geldig zijn. De 'Nederlandse tolerantie' was zowel in het zelfbeeld als in het beeld dat in het buitenland over Nederland bestond, diep verankerd.⁴⁵ Maar na de politieke moorden op Pim Fortuyn en

43 Roodenburg, 'De "Nederlandsheid" van Nederland'.

44 T. Ver Loren van Themaat, 'Symbolische bouwstenen voor identiteitsbesef? Het succes van Holland-symbolen op gebruiksvoorwerpen', *Quotidian. Dutch Journal for the Study of Everyday Life* 3, 2012, p. 53-71.

45 H. Lademacher, 'Einleitung – Begriff und Aufgabe', in: H. Lademacher, R. Loos & S. Groenveld (Red.), *Ablehnung – Duldung – Anerkennung. Toleranz in den Niederlanden und in Deutschland. Ein historischer und aktueller Vergleich*. Münster et al., 2004, p. IX-XXII, hier p. XII-XIII.

Theo van Gogh die Nederland onmiskenbaar in een identiteitscrisis hebben gebracht, is men zich over de dekking hiervan onzeker.⁴⁶

In samenhang met het beeld van tolerantie wordt graag verwezen naar tolerantie tegenover homoseksualiteit in de zin van de acceptatie en integratie van homo's. Homoseksualiteit is in Nederland genormaliseerd: in geen enkel land ter wereld is een dermate grote groep mensen het eens met de stelling 'homoseksueel is normaal'.⁴⁷ Sterker nog: homorechten zijn een bron van nationaal zelfbewustzijn in Nederland. Dit uit zich op een ludieke manier tijdens de Amsterdamse gay parade, die uitgegroeid is tot een nationaal spektakel, vergelijkbaar met Koningsdag.⁴⁸ Zoals uit bovenstaand duidelijk is geworden: het indammen van de aidsepidemie is specifiek gekoppeld aan de ontwikkeling van de homo-emancipatie in Nederland.

De sociologen Paul Mepschen en Laurens Buijs tonen echter aan dat homo-tolerantie ook duidelijke grenzen heeft. Homoseksualiteit wordt voorwaardelijk getolereerd, maar wanneer homo's afwijken van traditionele gendernormen – zich 'te nichterig' of openlijk intiem gedragen – kunnen zij op veel kritiek en intolerantie rekenen.⁴⁹

In het huidige populistisch-nationalistische discours wordt de kern van de problemen die homoseksuelen in Nederland ondervinden buiten 'de' Nederlandse cultuur gezocht, namelijk bij een – gegeneraliseerde – intolerante houding van 'de' moslims in Nederland. Homo-emancipatie en een vrije seksuele moraal worden in dat kader geclaimd als 'essentieel Nederlandse waarden'. Met name islamitische migranten zouden deze waarden volgens de populistische retoriek niet accepteren. Moslims worden daarmee neergezet als buitenstaanders, als 'on-Nederlands', als 'de anderen'.⁵⁰ Deze 'ander' is als 'invisible categorial referent' altijd aanwezig in constructies van 'nationness'⁵¹ – ook in het zogenoemde 'homonationalisme'⁵² dat 'onlosmakelijk verbonden [is] met de groeiende afkeer van moslims'.⁵³

In de Nederlandse Quilt en de bijbehorende rituelen komt deze problematiek maar indirect terug. Verschillende quilts zijn gewijd aan overledenen van specifieke migrantengroepen, en tijdens Aids Memorial Day in 2010 heeft een moslim gesproken over de islamitische vrienden die hij heeft verloren

46 W. Frijhoff, 'Dutchness in Fact and Fiction', in: J.D. Goodfriend e.a. (red.), *Going Dutch. The Dutch Presence in America, 1609-2009*. Leiden, 2008, p. 327-358; H. Lademacher, R. Loos & S. Groenveld (Red.), *Ablehnung – Duldung – Anerkennung. Toleranz in den Niederlanden und in Deutschland. Ein historischer und aktueller Vergleich*. Münster et al., 2004.

47 P. Mepschen & L. Buijs, 'Naar een seksueel antinationalisme', *Waterstof: Krant van Waterland* 56, 2011, p. 4.

48 Mepschen & Buijs, *Naar een seksueel antinationalisme*, p. 6.

49 Mepschen & Buijs, *Naar een seksueel antinationalisme*, p. 5. Zie ook S. Keuzenkamp (red.), *Steeds gewoner, nooit gewoon, acceptatie van homoseksualiteit in Nederland*. Den Haag, 2010.

50 P. Mepschen, J.W. Duyvendak & E. Tonkens, 'Sexual Politics, Orientalism and Multicultural Citizenship in the Netherlands', *Sociology* 44:5, 2010, p. 962-979.

51 Roodenburg, 'De "Nederlandsheid" van Nederland', p. 211; G. Bauman, 'Ritual Implicates "Others". Re-reading Durkheim in a Plural Society', in: D. de Coppet (red.), *Understanding Rituals*. Londen, 1992, p. 113.

52 J. Puar, *Terrorist Assemblages. Homonationalism in Queer Times*. Duke, 2007.

53 Mepschen & Buijs, *Naar een seksueel antinationalisme*, p. 2.

aan aids.⁵⁴ Daarmee werd expliciet benoemd dat ook islamieten en andere 'nieuwe Nederlanders' tot de geschiedenis van aids in Nederland horen en verbonden zijn aan de strijd van homo-emanipatie en tolerantie – een reactie tegen homofobe impulsen uit de islamitische hoek enerzijds. Anderzijds kan dit ook als kritiek tegen de eenzijdige visie van het homonationalisme en als uitdrukking van een inclusieve homobeweging geïnterpreteerd worden.

Door de opname van vijf quilts in het Nederlands Openluchtmuseum, dat momenteel bezig is met de integratie van de Canon van de Nederlandse geschiedenis en daarmee in toekomst nog meer dan tegenwoordig als nationaal museum gepercipieerd zal worden, wordt de aidsherdenkingscultuur gemusealiseerd in een nationaal kader. Musea die nationale geschiedenis presenteren, fungeren als identiteitsfabrieken. De opname van de quilts laat aidsherdenkingscultuur en homo-emanipatie onderdeel worden van beelden van nationale identiteit, die via het museum geconsumeerd kunnen worden. Het is dan zaak van het museum om duidelijk te maken dat homo-emanipatie en -tolerantie geen essentiële onderdelen zijn van de Nederlandse geschiedenis maar vrij recente fenomenen die nog niet eens een algemeen feit zijn, maar waarvoor nog steeds gevochten moet worden. In dat kader moet het museum tevens de complexiteit en gelaagdheid van seksuele identiteiten duidelijk maken.

Amsterdam

Amsterdam heeft een centrale rol gespeeld in de aidsepidemie en het herdenken ervan. In 1995 was aids de meest voorkomende doodsoorzaak voor Amsterdamse mannen tussen de 30 en 45 jaar oud.⁵⁵ Collectieve herdenkingsbijeenkomsten als Aids Memorial Day en de opslag van de quilts vonden voornamelijk plaats in Amsterdam. Ook op naamvlaggen zijn regelmatig verwijzingen naar Amsterdam aangebracht, zoals een afbeelding van de Westertoren, een kaart van Amsterdam of de drie kruisjes van het wapen van de stad. Het aidsmonument functioneert tevens als een 'ode aan Amsterdam' aldus de oprichters van het monument.⁵⁶ Deze 'ode aan Amsterdam' moet volgens hen gezien worden als een ode aan 'de tolerantie en de gastvrijheid van Amsterdam [...]'. Voor juist de community, dat Amsterdam toentertijd en nu nog steeds een hele tolerante, open plek is. En daar mogen we ook trots op zijn.⁵⁷ Amsterdam wordt beschreven als 'een toevluchtsoord van mensen die zich in hun gemeente of stad niet op hun gemak voelden of openlijk gediscrimineerd werden als hiv-postitieve (sic).⁵⁸ Daarmee wordt Amsterdam juist geconstrueerd als een tegenpool tot de rest van Nederland, die minder tolerant zou zijn geweest.

54 Aids Memorial Day 2010, http://www.hivnet.org/index.php?option=com_content&view=article&id=8661:aids-memorial-day-2010&catid=425&Itemid=397 (19-07-2016).

55 L. Meyer-van Mensch & A. de Wildt, 'AIDS Memorial Quilts. From mourning and activism to heritage objects', in: S. Elpers & A. Palm (Red.), *Die Musealisierung der Gegenwart. Von Grenzen und Chancen des Sammelns in kulturhistorischen Museen*. Bielefeld, 2014, p. 87-106.

56 Het Aidsmonument, www.aidsmonument.nl (19-07-2016).

57 Interview 1.

58 Idem.

In de gevoerde interviews werd de connectie tussen Amsterdam en aids vaak gemaakt via een link met homoseksualiteit. Zo werd aangegeven dat de Nederlandse Aids Memorial Quilt naar Amerikaans voorbeeld ook in Nederland als herdenkingsobject is ontstaan, omdat 'de Amsterdamse homoscene sterk Amerika-georiënteerd was'.⁵⁹ Het Amsterdam in de jaren tachtig wordt benoemd als 'een homostad', waar homomannen uit binnen- en buitenland naartoe trokken om vrijelijk hun homoseksualiteit te kunnen uiten.⁶⁰ Het 'open' en 'tolerante' klimaat van Amsterdam 'heeft echt met het karakter van de Amsterdammers zelf te maken', aldus een van de oprichters van het monument. De beelden van tolerantie tegenover homoseksualiteit en aids worden in dit geval gekoppeld aan Amsterdam, en niet aan Nederland. Amsterdam zou hierin een voorloper zijn op de rest van Nederland.⁶¹

Ook de overdracht van twee quilts aan het Amsterdam Museum, dat als missie heeft 'het DNA van Amsterdam te verzamelen', benadrukt het Amsterdamse karakter van de quilts. De epidemie en de aidsherdenkingscultuur worden daarmee neergezet als deel van 'Amsterdamsheid' – en niet of pas op de tweede plaats als 'Nederlandsheid'.

59 Interview 1.

60 Interview 1; interview 3; interview 5.

61 Interview 1.